

МОТИВИ САМОТНОСТІ В ПОЕЗІЇ С. ЙОВЕНКО

У статті розглядається характер поетичного вираження стану самотності героїні С. Йовенко. Виокремлено стан самотності як творчого усамітнення, самотності простої людини і відчуження. Проаналізовано екзистенційне переживання свого життя героїнею. Оприєвлено, що переживання героїнею самотності як втрати конкретної людини набуває більш емоційного наповнення, ніж просто відмежування від людей.

Ключові слова: образ, мотив, тип, самотність, екзистенційний.

В статье рассматривается характер поэтического выражения состояния одиночества героини С. Йовенко. Выделено состояние одиночества как творческого уединения, одиночества простого человека и отчуждения. Проанализировано экзистенциальное переживание своей жизни героиней. Выявлено, что переживание героиней одиночества как потери конкретного человека получает более эмоциональное наполнение, чем просто отделение от людей.

Ключевые слова: образ, мотив, тип, одиночество, экзистенциальный.

У художньому світі С. Йовенко особливе місце посідає людина з її свідомістю, почуттями й думками. Репрезентація людської свідомості поеткою включає до своєї системи поняття самотності. У статтях «Туга за досконалістю», «Щоденний труд подвижництва» С. Йовенко зазначає невід'ємність творчого шляху митця й самотності. Наслідуючи екзистенціалістів, С. Йовенко говорить про самотність, з якої все починається і закінчується: «Людина приходить на світ одна і йде з нього зі своїм потаємним світом самотньою» [1, с. 6]. Незважаючи на постійну присутність мотиву самотності у статтях і поезії С. Йовенко, тема залишається недослідженою і знаходиться на рівні поодиноких згадок в інтерв'ю з Л. Таран і М. Вишневською, у монографії Л. Кулакевич «Концепція людини і світу у творчості С. Йовенко». Аналіз мотиву самотності в контексті людської свідомості, виокремлення типів самотності в поезії С. Йовенко є метою даної розвідки.

Модифікація самотності у творчості С. Йовенко унаочнена типами творчого усамітнення, людської самотності й відчуження. Праця в царині літератури у свідомості С. Йовенко сформувала чітко окреслений образ митця, однією із домінант якого є самотність. Однією з домінант мотиву

самотності в поезії С. Йовенко є усамітнення для творчості. У цьому оприявнюється її суголосність із поетами «срібного віку», зокрема з М. Цветаєвою та з українськими класиками Г. Сковородою, І. Франком, Лесею Українкою. Творче усамітнення поетка «розуміє не як зречення світу, а як духовне, творче усамітнення митця, який відійшов від світу, щоб завершити творіння. Самотність, за С. Йовенко, креативна», – зазначає дослідниця її творчості Л. Кулакевич [5, с. 77].

У вірші «Невчута музика» ідея самотності пов'язана із внутрішньою природною потребою відпочити, відійти від спілкування, змінити життя. Порівнюючи душу людини-митця з крихким склом, авторка акцентує увагу на почутті втоми, що може зашкодити розвитку її творчості. Образ «крихкого скла» підкреслює, що свідомість митця настільки відрізняється від свідомості його оточення, що він відчувається самотньо. Саме на це звертає увагу С. Йовенко: «Насправді мені моє літературне життя чогось здавалося завжди значно сумнішим, хоч оточене було просто сонмом більш чи менш яскравих зірок. Не таким однозначним воно мені бачиться: доволі складним і самотнім. Парадоксально? Може, це й природно для митців. Принаймні я і в житті, і в літературі відчуваюся черницею. У своїй келії, зі своїми думками, наодинці з Богом» [3, с. 10].

Розглядаючи типи самотності, дослідник психологічних станів М. Мовчан визначає один із них «позитивним, творчим, бажаним, необхідним і виховним» усамітненням для повноцінної особистості [6, с. 144]. Із добровільним усамітненням, що бере початок із релігійного аскетизму, пов'язували «надлюдські, надособистісні здібності певних людей» [6, с. 144]. Торкаючись життя й творчості Г. Торо, Г. Маркеса, А. Ейнштейна, Д. Селінджера, В. Брюсова, М. Мовчан наголошує: «Самота творчості є не просто умовою зібраності і концентрації, а найімовірніше – необхідною ланкою в осмисленні світу і себе в ньому» [6, с. 150]. Творча самотність митця, необхідна для більш повного самовираження і прислухання до «внутрішнього голосу», відрізняється від самотності звичайної, не творчої людини.

Психологічна колізія ліричної героїні С. Йовенко – це стан балансування між конструктивною, органічною самотністю, яку героїня сприймає як необхідну, і деструктивною, що пов'язана з фрустраційними процесами у свідомості. Інтерпретаційне поле органічної самотності есплікується поезіями «Де той час золотий, коли в серці на дні», «Я так люблю години самоти», «Заосеніє... Смеркне на душі», «Такий холодний вересень», «Ця жінка», «Лише дивитися, як пада сніг», «Елегія осіннього простору». Концепт самотності в них тотожний внутрішній самотності, описаній М. Мовчаном, як такий, що «виходить з глибин людської екзистенції» [6, с. 174].

У поезіях С. Йовенко з образом ліричної героїні пов'язано мотиви спокою, самодостатності. Її лірична героїня «сильна» жінка, яку самотність не лякає. Порівняння героїні з риссю, а світу – з хижими хашами в поезії «Ця

жінка» скорельовує на тему природної самотності сильної істоти (як відомо, представники родини котячих переважно живуть самотньо). Але символічний діапазон образу самотності, представлений порівняльними константами лози, ночі, рисі й зорі, трансформується у фіналі поезії в образ «височині» жінки, яка «в багатті серця сиротинно світить», отже, трансформація стану героїні відбувається від сильної особистості до сироти [4, с. 555]. У самотності в поезії «Елегія осіннього простору» заковано особливий стан ліричної героїні, коли з'являються й реалізуються таємні, приховані думки:

У холодному лузі,
де пожухла трава,
де сріблиться роса
й ні душі вже довкола,
в туманці вечоровім
і душа, і слова
ладні мовити Вам,
що нікому
й ніколи [4, с. 594].

У віршах «Елегія осіннього простору» і «Такий холодний вересень» рефлексія органічної самотності асоціативно узгоджується з мотивом осені. За словами С. Йовенко, осінь – її улюблена пора року. Вона неодноразово наголошує на цьому в назвах поезій, зокрема циклу «Душа восени» збірки «Любов і Смерть». Самотність і медитативність є традиційними сателітами осені, що доповнюють один одного у свідомості героїні: «задумою спокійною, крутою / яких глибин торкається вона, / вся стишена, / далека, вереснева...» [4, с. 554]. Образ органічного продовження природного циклу – зими – увиразнюється почуттям самотності героїні, яка споглядає, «як пада сніг, / віч-на-віч із собою, із зимою...» («Лише дивитися, як пада сніг») [4, с. 587]. Вираз усвідомлення органічності й необхідності самотності героїнею є у віршах С. Йовенко мінорну тональність, зумовлені здебільшого втомою, ніж бажанням бути на самоті.

Деструктивна самотність художньо реалізується в поезіях С. Йовенко «Мені сниться і сниться», «Пташко – райдуги скалка», «Царський світ», «Фрази», «Лист із лікарні», «Я тихо там стою», «Докір із Вічності», «Елегія осінньої стежки», «Нащо тобі знать», «На глибині, де правди дно тверде», «Автопортрет осені з кошенням», «Лялька». Ціннісні пріоритети ліричного «я» можна пояснити часом написання цих поезій: кінець XX – початок XXI століття, які характеризуються кризою суспільних і особистісних цінностей, нівелюванням «живих» людських стосунків і, як наслідок, наростанням самотності. М. Мовчан акцентує на негативній самотності, особливо актуальній в XX столітті, що спричинене нерозумінням і розривом між поколіннями. Самотність, на його думку, виникає не лише через ізоляцію від інших, але і в присутності людей, отже, має особистісні властивості [6, с. 153].

Самотність ліричної героїні С. Йовенко подекуди виокремлюється через образ-символ. У вірші «Пташко – райдуги скалка» це образ пташки, в «Автопортреті осені з кошеням» – кошеня, у «Мені сниться і сниться» – Вічність. У першій поезії стан самотності трактується як наслідок неволі, втрачених надій і невідповідності свідомості ліричної героїні і її оточення, що підкреслено образами клітки для пташки і світлиці для жінки. В образі ліричної героїні наголошено риси жінки із «зором погаслим», що «крижаніє»: її самотність інтерпретується як стан, коли «Тоскно задумі пізній – / слів після, сліз після...» [4, с. 210]. Порівняння з кошеням, яке «самотне й нещасливе» («Автопортрет осені з кошеням»), – це пряма вказівка на стан ліричної героїні [4, с. 596]. Деталі емоційного стану героїні в поезії «Мені сниться і сниться» скорельовують на образи Вічності і самотньої душі. Епітети «тоскна», «вічно-блукальна» акцентують розуміння самотності душі як тягара, покарання. Сугестивне наповнення вірша досягається за допомогою християнських символів церкви, «якої давно вже нема» [4, с. 175], німої молитви, Андрія Первозванного, який відпускає душу «із печалі в прочани» [4, с. 176].

Відчуття внутрішньої самотності у віршах С. Йовенко увиразнюється й модифікується через зовнішні пейзажні ознаки: «святий цей пракиївський круг» [4, с. 175], «змаліє царський світ, / до безміру Землі» [4, с. 339], «акація цвіте / так очманіло, як востаннє...» [4, с. 494], «листочок полину – / сумний, тривожний знак безсмертя...» [4, с. 494], «клаптик землі» [4, с. 501], «самотня стежка», «шурхіт мертвий», «день невтішний» [4, с. 584], «слова піском скриплять мертвозяико» [4, с. 592], «озера вечірнього більмо» [4, с. 596]; а також через опис оточення: «рідної – ані душі» [4, с. 81], «транзитні пасажири, / уривчастість розмов» [4, с. 338], «жоден погляд / ні, не проводить» [4, с. 501], «ні душі вже довкола» [4, с. 594].

У вірші «Царський світ» самотність як переживання Вічності є духовно-аксіологічною константою. Стан самотності героїні, що їде в потязі, оточена іншими пасажирами, інтерпретовано як екзистенційне переживання власного життя, яке свідомістю героїні сприймається метафорично: «Я впізнаю свій сум / в свинцевій тьмі свічад / і Вічності печать / тамую одиноко» [4, с. 338]. Стан героїні відтворено через своєрідний звукопис – ритм потягу й розмови пасажирів. Згідно з теорією Б. Успенського про передавання автором точок зору і руху в тексті, можна стверджувати, що в названій поезії зорова картина трансльована від ліричного «я», фокус зору якого схоплює внутрішнє приміщення вагону й рух за вікном. Червоне сонце, що мчить за вагонами, передає швидкий рух потягу, що згідно з Б. Успенським, типово для поетів, зокрема «Пастернака, який, як і Гоголь, нерідко передає рух спостерігача через рух об'єктів, які спостерігає» [7, с. 111]. На противагу байдужості пасажирів, акцентованої в поезії «Царський світ», ставлення оточуючих до героїні поезії «Лялька» трактується як жорстоке. Антропоморфний образ ляльки, поширений у багатьох культурах світу, в авторському переосмисленні С. Йовенко є не

традиційним символом гарної, але нерозумної жінки, а уособленням самотньої жінки. Лялька і манекени належать до однієї буттєвої площини, але вони не співіснують через глибоке метафізичне наповнення першої. Усвідомлення своєї несхожості з оточуючими призводить до думки, що «ляльці не хочеться жити», а ворожість навколишнього світу поглиблює це почуття, у вираженні якого особливої ваги набуває гіпербола:

Скільки вже літ жартома, жартома, жартома,
наче в мішень, у самотність її поціляли.

Між манекенів невже вона рідного ждала?

Так серед літа спостигла наївну зима» [4, с. 600].

На відміну від екзистенційної самотності в натовпі, що актуалізована у вище аналізованих поезіях, у віршах «Фрази», «Елегія осінньої стежки», «Нащо тобі знати» переживання героїнею самотності як втрати конкретної людини набуває більш інтимного, емоційного наповнення. Домінуючими концептами при цьому постають самотність, непотрібність і покинутість: «Дивитись в очі, де тебе немає, – / це мука. Треба йти. Самій іти – / у нього ж взимку снігу не вблагати!..» [4, с. 379]. Вираз самотності, зумовленої ситуацією, розставання з коханою чи близькою людиною, інтимізується зверненням до спогадів про щастя, радість і любов у минулому.

Самотність як наслідок розставання з близькими є темою поезії «Лист із лікарні», героїня якої, констатує, що для неї існує «лиш кінцева самота / і світло серця помарніле», задає риторичне питання: «А ті, кого люблю я, де?!!» [4, с. 494]. Цим самим підкреслено байдужість суспільства до хворих, які, опинившись на лікарняному ліжку, випадають зі звичного циклу життя. Для сучасного суспільства світ речей і їх споживання вийшов на перший план, відтіснивши людину й намагання її зрозуміти, тобто, за словами М. Мовчана, «відчувати світ її переживань» [6, с. 154]. У вірші «Лист із лікарні» втілено трансформований авторською свідомістю життєвий досвід С. Йовенко, яка часто потрапляла до лікарні, що згадано і в її інтерв'ю з М. Вишневською («Щоденний труд подвижництва», «Туга за досконалістю»), і у статті («Кілька зауважень до бібліографії чорнобильської теми»).

Для героїні вірша «Я тихо там стою» (цикл «Усім – бо смертні») єдиний спосіб подолати самотність – прийти до могили коханого. Не фізично: вона подумки знаходиться біля могили, тим самим намагаючись подолати тугу самотності. Усвідомлення, що насправді її немає «над клаптиком землі», є актом розщеплення свідомості [4, с. 502]. Тема цієї поезії знаходить відгук і у статті С. Йовенко, присвяченій пам'яті Володимира Маняка. Осмислюючи його життєвий і творчий шлях, поетка закликає не забувати його «у ті незатишні, самотні дні і ночі, коли жодна душа не стоїть над його могилою, коли холод поруч і холод навкруги» [3, с. 130]. Психологічна колізія смерті-прощання знаходить подальший розвиток у поезії «Докір із Вічності», яка викликана реальною подією в житті С. Йовенко – її свідомості останніх днів В. Коптілова, які «впали нестерпною

мукою безпорадного свідка його самотності» [4, с. 521]. Страждання земного чоловіка в цій поезії дорівнюються до образу «Ісуса на плащаниці», який, незважаючи на присутність багатьох людей під час його страти, був самотнім [4, с. 521]. Наративна лінія у творі охоплює домінанту самотності помираючої людини, що виникає незалежно від її вікової чи духовної спадщини. Лейтмотивом поезії «Докір із Вічності» є образ Ісуса як символу сумління з метою привернення уваги до проблеми самотності вмираючих, з його проекцією на мотив спокути:

Для тих, хто зневажить
страждання зчорнілого крик
в розверзнуту темінь
самотності
в камені й криці,
цей докір із Вічності
буде являтися повік
Ісусом на плащаниці [4, с. 522].

Екзистенційний смисловий зміст має вірш «На глибині, де правди дно тверде», у якому відчуття самотності набуває відтінків до депресивного стану ліричної героїні. Вона себе називає «мертвою», життя порівнює з рікою, відсутність любові і дружби – з нестачею повітря. Зображення самотності в цій поезії набуває нових відтінків через змістовий зсув від описово-роздумливого з обов'язковими елементами соціуму, прихильного чи байдужого, до філософсько-схоластичного, що актуалізує мотив відчуження, зумовленого усвідомленням винятково своїх переживань ліричним «я», сприйняттям нею світу як «театру абсурду»: «В театрі фальшу / плавати не вмію» [4, с. 592]. Небажання жити ліричної героїні є вказівкою на руйнівний характер самотності.

Тема самотності посідає чільне місце в художньому світі С. Йовенко. Наслідуючи європейські й українські традиції зображення самотності, авторка творчо трансформує цю тему. Подекуди С. Йовенко протиставляє самотність як відпочинок і самотність як тягар. Інтерпретація мотиву самотності набуває мінорно забарвлених тонів у зображенні самотності героїні після втрати близької людини. Сприйняття героїнею дійсності часто не збігаються із прийняттям оточуючих людей, що створює навколо неї вакуум відчуження, непорозуміння, і надає її самотності екзистенційних ознак.

Список використаних джерел

1. Йовенко С. Туга за досконалістю / Світлана Йовенко, Л. Таран // Літературна Україна. – 1991. – 18 березня.
2. Йовенко С. Шукай мене серед живих (штрихи до портрета Володимира Маняка) / Світлана Йовенко // Вітчизна. – 1995. – №7 – 8. – С.120–138.
3. Йовенко С. Щоденний труд подвижництва / Світлана Йовенко, М. Вишневська // Слово Просвіти. – 2001. – 19 жовтня. – С.10–11.

4. Йовенко С. Любов і смерть / Світлана Йовенко. – К.: Ярославів Вал, 2010. – 720 с.
5. Кулакевич Л. Концепція світу і людини в системі художніх координат ліричної та епічної творчості Світлани Йовенко: монографія / Людмила Кулакевич. – Д. : СПД Маковецький Ю. В., 2008. – 190 с.
6. Мовчан М.М. Самотність як феномен буття особистості: монографія / Михайло Мовчан. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2009. – 265 с.
7. Успенский Б. Поэтика композиции / Борис Успенский. – СПб.: Азбука, 2000. – 352 с.

Annotation

In the article discusses the character of poetic expression of loneliness posture by S.Yovenko's heroine. Loneliness posture was allocated as a creative solitude, loneliness of the common man and estrangement. Heroine's existential experience of her life was analyzed. Was revealed, that psychological conflict of S. Yovenko's lyric heroine is a state of balance between, that is associate with frustration processes in her mind. Was revealed, that experience loneliness by heroine as loss of a particular person receives more emotional content, than just separation from people.

The feeling of loneliness is distinct by space-time coordinates. With images of nature, buildings, individual parts amplifies heroine's minor tonality. There are year cycles autumn, winter, day-night. Loneliness by S.Yovenko's heroine sometimes singled out by image-symbol: bird, kitten, eternity. State of loneliness is the cause of lyric heroine split consciousness, as shown in poetry. Image of loneliness in poetry acquire the new shades through semantic shift from descriptive meditative with the mandatory elements of society to the philosophy, that was dued by lyric "I" experiences, and lyric heroine perception the world as the "theatre of the absurd". The lyric "I" priorities can be attributed to the time of writing these poems: end of XX - beginning of XXI century, characterized by the crisis of social and personal values and loneliness increase.

Key words: image, motive, style, loneliness, existential